

İbnü'l 'Arabî'nin Ahlâk Anlayışı*

Osman Karaağaç**

Öz: İnsanoğlunun toplum halinde yaşamaya başladığı günden beri en çok tartıştığı konulardan biri ahlâktır. Yine en çok tartıştığı konulardan biri de dinin ahlâkla olan ilişkisi olmuştur. Bazı filozof ve düşünörlere göre din, ahlâktan etkilenmiştir. Diğer bir kısmına göre ise ahlâk dinden etkilenmiştir. Yeni üçüncü bir anlayışa göre ise din ve ahlâk konusu birbirlerinden bağımsız iki yapıdır. Öyle ki varlıklarını devam ettirebilmek için başka bir yapıya ihtiyaçları yoktur. Ahlâk konusu hem Batı hem de İslam dünyasında yoğun olarak tartışılan önemli konulardandır. Batıda akıl temelli birçok ahlâk anlayışı ortaya çıkmışken İslam dünyasında ise din temelli bir ahlâk anlayışı ortaya çıkmıştır. İslam dünyasında düşünceleriyle öne çıkan ve kendisinden sonraki kuşakları etkileyen şahıslardan biri de İbnü'l Arabî'dir. Ona göre din ve ahlâk aynı memeden süt emen ikiz kardeş gibidir. Bunların beslendikleri kaynak ise vahiydir. Ahlâk'ın bir kısmı kazanılırken bir kısmı da doğuştandır. Bazı ahlâki davranışların gelişmesi ve geçirgenliği mümkün iken bazı davranışlar için bu durum söz konusu değildir. Bu makalede İbnü'l Arabî'nin ahlâk anlayışı, ahlâkın din ile olan ilişkisi ve ahlâkın temellendirilmesi konuları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahlâk, İbnü'l Arabî, İnsân-ı Kâmil, Hüsün ve Kubuh, Fazilet.

Ibn al-'Arabî's Understanding of Ethics

Abstract: Among the most debated issues since the day human beings began to live collectively are ethics and the relationship between ethics and religion. There have been a lot of debates about the connection between ethics and religion. According to some philosophers, it is religion that affected from ethics, while for others it is ethics that affected from religion. According to a new third approach, religion and ethics are two independent structures. They

* Bu çalışma 2010 tarihinde tamamladığımız "Bir Din Felsefesi Problemi Olarak İbn Arabî'de Ahlak" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas/Türkiye, 2010). This article is extracted from my master dissertation entitled "Bir Din Felsefesi Problemi Olarak Ahlak" (MA Thesis, Cumhuriyet University, Sivas/Turkey, 2010).

** Dr., Şehit Salih Zengin Ortaokulu.
Dr., Şehit Salih Zengin Middle School.
osmankara24@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4942-3835>

don't need one another in order to exist. The issue of ethics is one of the most important issues discussed intensively both in the West and Islamic World. In the West, a reason-based understanding of ethics has been emerged, while in the Islamic world, a religious-based ethics has been emerged. One of the most prominent scholars in the Islamic world who came to the forefront with his ideas and influenced generations after him was Ibn al-'Arabi. According to him, religion and morality are like twin brothers who suck milk from the same breast, which is revelation. Some of the ethics are gained while the others are congenital. While the development and permeability of some moral behaviors is possible, this is not the case for some other behaviors. In this article, Ibn al-'Arabi's understanding of ethics and the relationship between ethics and religion and the foundation of ethics are discussed.

Keywords: Ethics, Ibn al-'Arabi, İnsan el-kâmil, El-ḥuṣn wa al-ḫubḫ, Piety.

GİRİŞ

Bu makalenin yazılış amacı ahlâkın mahiyetini, din ile olan ilişkisini ve ahlâki özelliklerin kazanılıp kazanılmayacağını İslam düşünce tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olan İbnü'l Arabî'nin (1162-1240) görüşleri çerçevesinde dile getirmektir.

Ahlâk, Arapçada “seciye”, “tabiat”, huy” gibi anlamlara gelmektedir.¹ “Seciye ve huy ise insan nefsinde meydana gelen, sabit ve sakin olan bir melekedir ki o meleke sebebiyle nefisten fiiller kolayca ortaya çıkar. Fikre ve iyice düşünmeye muhtaç olmaksızın, zihni yormaksızın, güçlük çekmeyerek kolaylıkla nefisten fiillerin çıkmasına sebep olan iç kuvvetlerdir.”² Hulk tabiri daha insanın manevi/ruhi yapısını ifade etmek için kullanılmıştır. Huy ise ruhta sonradan meydana gelmiş, tekrarlanan davranışların melekeleşmesi halidir. Ahlâkçılar, farklı isimlendirmeler yapmış olsalar da hulk/erdem kavramını genel olarak iki ana başlık altında değerlendirmişlerdir.³

- .....
- 1 İbn Manzur, *Lisanü'l Arap*, Darul Sadr, Beyrut, ts, IV: 86; Hüsameddin Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk* (Konya: Sebat Ofset, 1996), 53; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 2002), 380; Recep Kılıç, *Ahlâk'ın Dini Temeli* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 1; Mustafa Çağrıcı “Ahlâk Maddesi” *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1989) 2: 1.
  - 2 Fârâbi, *Fusûl Al- Madanî*, nşr. D.M.Dunlop, trc. Hanifi Özcan, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1987), 31; Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlâk Dersleri Ahlâk Dersleri ve İslam Ahlâkı*, Sad. Ali Arslan Aydın (İstanbul: Yasin Yayınları, 2006), 18.
  - 3 Fârâbi, *Fusûl Al- Madanî*, 32.

Tabii Ahlâk: İnsanın doğuştan getirmiş olduğu halleridir⁴. Bu haller eğitim ve çeşitli nedenlerle değişikliğe uğrasa da yapı olarak insanın fitratında varlığını sürdürmeye devam ederler. Mesela çabuk öfkelenen bir insan, öfke duygusunun zararlarını idrak etse bile bazı anlarda kendisine hâkim olamayıp öfkelenebilir. Çevresindekilere ve kendisine zarar vermediği sürece bu öfkesinden dolayı da kendisine bir sorumluluk yüklenmez.⁵

Kazanılmış Ahlâk, eğitim yoluyla ya da çevrenin etkisi ile kazanılmış olan huylardır.⁶ İnsan yaratılışı icabı birçok duyguya sahiptir. Bu duyguların aynı anda ortaya çıkması imkânsızdır. Çünkü bazı hallerin ortaya çıkması ya eğitim yoluyla ya da uygun ortamların oluşmasıyla gerçekleşir. Mesela kavga etmeyen birinin kavgacı bir insanla arkadaşlık etmeye başladıktan sonra kavga etmeye başlaması gibi.

Ahlâk kavramı her ne kadar güzel şeyleri çağırırsa da İslami kaynaklar ahlâkı, güzel ahlâk ve kötü ahlâk diye iki kategoride değerlendirmişlerdir. Kutsal kitaplarda bu konuyla alakalı birçok örnek verilmiştir. Mesela Kur'ân-ı Kerim'de "Güzel söz, kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir. Bu ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir." (İbrahim 14/24-25). "Kötü söz, yerden koparılmış ayakta durma imkânı olmayan ağaç gibidir." (İbrahim 14/26) diye nitelendirilerek köksüz bir ağaca benzetilmektedir Ahlâk kavramı, gündelik hayatın içerisinde görgü kuralları diye isimlendirilen davranışları da içermektedir

1. DİN-AHLÂK İLİŞKİSİ

Ahlâk ve din kavramlarına yaklaşımımız hayatı algılama biçimimizle yakından ilgilidir. Çünkü hem dini hem de ahlâki algularımız hayata bakış açımızı yansıtır. Amaçları itibariyle hem din hem de ahlâk, insanın manevi duygularını tatmin etmekle beraber ona yaşama sevinci kazandıran iki

4 Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, trc. Saffet Babür (Ankara: Ayraç Yayınları, 1998), 111a20-30; İbn Miskaveyh, *Ahlâki Olgunlaştırma*, trc. A. Şener, C. Tunç, İ. Kayaoğlu (Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983), 20; Akseki, *Ahlâk Dersleri ve İslam Ahlakı*, 20; Hüsameddin Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesine Ahlak*, 81.

5 Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 21; İbn Miskaveyh, *Ahlâki Olgunlaştırma*, 20; Akseki, *Ahlâk Dersleri Ahlâk Dersleri ve İslam Ahlakı*, 19.

6 Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1103a,15; Fârâbi, *Fusûl Al- Madani*, 31; İbn Miskaveyh, *Ahlâki Olgunlaştırma*, 11; Akseki, *Ahlâk Dersleri Ahlâk Dersleri ve İslam Ahlakı*, 20; Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak*, 82.

önemli unsurdur. Bu yüzden din ile ahlâk arasında güçlü bir etkileşim vardır.⁷ Genel itibari ile ahlâkın kaynağı din, dinin amacı ise kendisine inanan insanı güzel ahlâk sahibi yapmaktır. Nitekim Hz. Peygamber bu durumu "Sizin dinen güzel olanınız, ahlâken de güzel olanınızdır"⁸ diye ifade etmiştir.

Din ve ahlâk arasındaki ilişki iki şekilde değerlendirilmiştir. Birincisi: Dinden ahlâka giden yol, ikincisi de ahlâktan dine giden yoldur. Birinci yaklaşımda ahlâk dine dayandırılmakta, dini bir ahlâk oluşturulmaktadır. İkinci yaklaşımda ise öncelik ahlâkıdır ve onunla din anlayışı şekillendirilmeye çalışılmaktadır.⁹

İnsanın giderilmesi gereken maddi ihtiyaçları olduğu gibi manevi ihtiyaçları da vardır. Bu manevi ihtiyaçların başında da inanma duygusu gelir. Çünkü bu dünyada arzularına kavuşamayan birey, bunun eksikliğini ve acısını görünmeyen bir âlemde –inancı sayesinde– kendisine verileceğini düşünüp mutlu olur.¹⁰ Ahlâk, özü gereği insanı iyiye yönlendirmeye çalışır.¹¹ Bu amacına ulaşmak isterken en büyük desteğini de dinden alır. Çünkü insan bir işi yapacağı zaman o eylemi niçin yapması gerektiği konusunda sorgulama yapar. Bu sorgulamaya cevap verebilecek bir müessese vardır: Oda dindir.¹² Mesela niçin iyilik yapılması gerektiği sorusuna farklı cevaplar verilse de en tatminkâr cevabı din vermektedir. Örneğin savaşa götürülen bir insana öldüğü takdirde yapmış olduğu bu fedakârlığın karşılığında mükâfat alacağı inancını sağlayan da dindir. Bununla birlikte ahlâkın dinden bağımsız bir disiplin olup olmadığı hep tartışlagelmiştir.¹³ Çünkü birtakım filozoflar ahlâklı olmak için dindar olma zorunluluğunun olmadığı görüşünü savunmuşlardır. Alman filozof Kant savunmuş olduğu ahlâk anlayışında Tanrı düşüncesine gerek görmemiştir.¹⁴ Ona göre bir eylem Tanrı istedi diye ya da o eylemin iyiliğine inanıldığı için değil, o eylemi yapılması gerektiği için yapmak gerekir.

.....

7 Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, 76.

8 Buhari, *Edebü'l Müfred*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kahire, 1375/1955, 81.

9 Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, (İzmir: Selçuk Yayınları, 1992), 296.

10 Aydın, *Din Felsefesi*, 306.

11 David Hume, *Ahlâk*, trc. Nil Şimşek (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 14; Yaran, *Ahlâk ve Etik*, 9.

12 Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, 79.

13 Aydın, *Din Felsefesi*, 296; Celal Türer, *William James'in Ahlâk Anlayışı* (Ankara: Elis Yayınları, 2005), 122.

14 Kılıç, *Ahlâkın Dini Temeli*, 41.

Burada sorgulanması gereken şey şudur: Din ve ahlâk birbirlerini hangi düzeyde etkilemektedirler? Meselâ bütün dinleri kuşatan ahlâki ilkeler var mıdır? Ya da aynı inanç sahipleri arasındaki ahlâk anlayışlarının sebepleri nelerdir?

Gazâlî'ye göre "Allah insanın ruhunu -tabiri caiz ise- her türlü şekli alabilecek bir hamur şeklinde yaratmıştır."¹⁵ Yani insan her türlü iyi ve güzel eylemleri gerçekleştirebildiği gibi her türlü kötülükleri ve çirkinlikleri de işleyebilir. İnsana düşen görev de bu noktada başlamaktadır. Bu görev insanın öz olarak var olan bu güzellikleri ortaya çıkarmak ve diğer insanların istifadesine sunmaktır. Yapı itibariyle hem din hem de ahlâk daha güzeli elde etmeye çalıştıkları için bir ortak amaç kendiliğinden meydana gelmektedir. Semâvi diye nitelendirilen dinlerin hiçbirisinde insanlığın ahlâki değer olarak kabul ettiği ilkelere aykırı inanç esaslarının olmadığını görmekteyiz.¹⁶ Her ne kadar inanç adına birçok zulüm ve katliamlar işlense de bunun sorumlusu dinler değil, dinleri o şekilde yorumlayanlardır. Netice itibariyle dini inançlar ahlâki anlayışları, ahlâki tutum ve davranışlarda dini inançları etkilemektedir.

2. İBNÜ'L ARABÎ'NİN AHLÂK ANLAYIŞI

2.1. Ahlâk'ın Tanımlanması

Yaratılmışların en yücesi olan insan, istidat ve kabiliyetleri ciheti ve sınırlandırılmamış duyguları ile evrenin en mükemmel varlığıdır. "Yaratılışı icabı birtakım duygularına sınır konulurken bir kısmına konulmamıştır."¹⁷ Mesela gözün görme, kulağın duyma kabiliyeti sınırlandırılmışken öfke duygumuz, korku duygumuz ve zevk alma gibi duygularımıza konulan sınırlar daha esnek bir halde bırakılmıştır. İnsanın yaratılma nedeni iyiyi kötüden ayırt edip fitratına yerleştirilen bu duyguları en iyi bir şekilde biçimlendirmek olduğuna göre yer yer ikazları ile bize dur diyecek, tavsiyeleri ile bizi motive edecek bir sistemin olması gerekir. İşte bizi şekillendiren motive eden bu manevi güce 'ahlâk' diyoruz.

.....

15 Gazali, *Ahlâk, Kitabı*, trc. Seray Yıldız (İstanbul: İlke Yayınları, 2007), 33.

16 Yaran, *Ahlâk ve Etik*, 318.

17 İbnü'l Arabî, *Tezhibü'l Ahlâk Mev'ize-i Hasene*, trc. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Sultan Yayınları, 2006), 51.

İbnü'l Arabî ahlâkı şöyle tarif eder: “Nefsin öyle bir halidir ki insan onunla fiillerini düşünmeden ve bir seçim yapmadan otomatik olarak yapar.”¹⁸ Bir davranışın ahlâk halini alabilmesi, onun kısmen yaratılıştan gelmesiyle kısmen de çaba sarf etmeyi gerektirir. Meselâ cömertlik bazı insanlarda herhangi bir çaba sarf etmeden bulunurken birçok insan ancak çok ciddi çabalar sonucu bu sıfatı elde edebilir.¹⁹

İbnü'l Arâbî'ye göre “Mutlak iyilik, salt varlıktır. Onun mukabilinde salt kötülük vardır. Âlemdeki kötülükler bundan türer. Âlemdeki kötülükler ya yetkinliğin olmayışı ya mizaca karşı oluşan zıtlık ya da bir amacın gerçekleşmeyişi şeklinde belirir.”²⁰ Şu halde varlık âleminde, bir bakıma belirli bir mizaç hakkında kötü olmayan hiçbir şey yoktur. Ve bunun tersi de geçerlidir. Kötü, sınırlı ve nispi olmanın en uç noktasında yer alır. Kötü için iyi kötüdür. İyi için de kötü aynı durumdadır. Dolayısıyla ahlâk nispi bir şeydir.

İbnü'l Arâbî'ye göre “Yaratılıştan getirilen eksiklikler, gerekse çevrenin olumsuz telkinleri neticesinde oluşan kötü ahlâkın olumsuzluklarından kurtulabilmek için örnek alabileceğimiz güzel modellere ihtiyaç vardır.”²¹ Çünkü insan yazılı bir metinden ziyâde somut bir varlık olan hemcinsinden daha çok etkilenir. İnsanların farklı ahlâka sahip olmalarının sebebi nefistir. Çünkü nefsin üç kuvveti vardır: Bunlar nefs-i şehvani (şehvet gücü), nefs-i gazabiye (öfke gücü) ve nefs-i natıkadır (düşünme gücü).²²

Nefs-i Şehvani (Şehvet Gücü) : Bu duygu insanlarda olduğu gibi hayvanlarda da vardır. Bu yüzden bu duyguya hayvani duygu da denir. Bu, yeme, içme, uyuma ve nefsanî arzuları tatmin etme gibi hallerdir. İnsan, şehvet duygusuna hâkim olduğu oranda iffetli olurken bu duygunun esiri olduğunda ahlâki açıdan en düşük noktaya iner. Bu nefis çok kuvvetli olduğu için insan eğer onu zamanında ıslah edip kontrol altına almaz ise o zaman bu nefis bünyede egemen olur. Şehvani arzular manevi duyguları bastırır ve şehvetten

.....

18 İbnü'l Arabî, *Tezhibü'l Ahlâk Mev'ize-i Hasene*, 60; İbnü'l Arabî, *Mekarimü'l Ahlâk*, trc. Vahdettin İnce (İstanbul: Kitsan Yayınları), 30.

19 İbnü'l Arabî, *Mekarimü'l Ahlâk*, 35; İbnü'l Arabî, *Allah Kimleri Sever*, trc. Ekrem Demirli (İstanbul: Hay Kitap 2010), 35.

20 Fevzi Yiğit, *İbn Arâbî Metafiziğinde İnsan*, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2016), 233.

21 İbnü'l Arabî, *Allah Kimleri Sever*, 76.

22 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiye*, 12: 210; İbnü'l Arabî, *Tezhibü'l Ahlâk Mev'ize-i Hasene*, 8; İbnü'l Arabî *Mekarimü'l Ahlâk*, 37; İbnü'l Arabî *Allah Kimleri Sever*, 39.

başka bir şey düşünmez hale gelir. “Kâmil insanlardan, ilim adamlarından uzak kaçır, günah işleyenleri sever çirkin ve fahiş sözlerden hoşlanmaya başlar.”²³ İnsanın iffetli oluşu şehvet duygusunu kontrol etmesi ile alakadardır. O’nu kontrol altına alırsa iffetli olur. Eğer onu serbest bırakırsa şerli ve kötü ahlâk sahibi olur.

Nefs-i Gazabiye (Öfke Gücü): Bu duygu da insanla hayvanda ortaklaşa bulunur. Bu duygu terbiye edilmezse sahibini önce saldırganlaştırır daha sonra cinayete kadar götürür. Bu duygunun en bariz yansıması çok çabuk öfkelenmektir.²⁴ Öfke sahibi insan intikam almayı sever. Öfke duygusu hâkim olan insanlar, başkalarını yenmeyi severler. Kendilerine düşmanlık eden kimselere acımaz, en ağı bir şekilde cezalandırmayı arzu ederler. Çoğu zaman duygularına hâkim olamayıp anlamsız ve kaba davranışlarda bulunabilirler. Bu duyguyu yenmenin en iyi yolu çabuk sinirlenmemek, kavgacı kişilerden ve kavgacı ortamlarından uzak durmak ve yaşanabilecek olumsuz sonuçları düşünerek hareket etmektir. “Eğer insan böyle davranmayı öğrenebilirse yumuşak huylu bir insan olur. Bu duygusunu kontrol altına almaz ise yırtıcı bir hayvandan farkı kalmaz.”²⁵

Nefs-i Natikam (Düşünme Gücü): Bu kuvve insanı hayvanlardan ayıran en önemli bir özelliktir. İnsan, bu yönüyle iyiyi kötüden ayırır; düşünür, bilinmeyenden bilinene doğru gider. İnsanı, Allah katında en yüce mertebeye ulaştıranda bu özelliğidir.²⁶ İbnü'l Arabî'ye göre “Güzel şeylerin güzelliği ve çirkin şeylerin de çirkinliği bu güç sayesinde anlaşılır. İnsan bu gücünü iyi kullanabilir ise o zaman hem öfkesini hem de şehvetini kontrol etmiş olur.” İbnü'l Arabî'ye göre bu gücün kazandırdıkları ve kaybettirdikleri diğer iki güçten daha fazladır. Çünkü insan, her türlü fazileti ve rezaleti bu gücü sayesinde işlemektedir. “Eğer bu güç hayra yönlendirilirse o zaman her türlü fazilet ve erdem kendisini gösterir; yok eğer bu güç şerre yönlendirilirse o zaman da her türlü rezaleti işlemeye meyyal bir hale gelir.”²⁷

.....

23 İbnü'l Arabî, *Tezhibü'l Ahlâk Mev'ize-i Hasene*, 60.

24 İbnü'l Arabî, *Tezhibü'l Ahlâk Mev'ize-i Hasene*, 63.

25 İbnü'l Arabî, *Allah Kimleri Sever*, 42

26 İbnü'l Arabî, *Mekarimü-l Ahlâk*, 67.

27 İbnü'l Arabî, *Mekarimü-l Ahlâk*, 67.

2.2. Ahlâk Çeşitleri

İbnü'l Arabî'ye göre ahlâk üç türdür. Bunlar geçişli, geçişsiz ve ortak ahlâktır. Geçişli ahlâkı müellifimiz şöyle tanımlamaktadır: “Ahlâk doğası gereği çevreye sirayet eden bir haldir. İyiliği kendine şiar edinmiş insandan etrafına iyilikler ve güzellikler yayılır. Kötülüğü kendine öncelikli bir hale getirenlerden ise kötülükler yayılır.”²⁸ Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de inanan insanın vasıflarını anlatırken nazara vermiş olduğu iki önemli husus vardır. “Onlar öfkelerini yutar ve insanları bağışlarlar.”(Âl-i İmran 3/134). İnsan yapısı gereği somut örneklerden daha çok etkilenir. Onun için ahlâken olgunlaşmış insanların topluma güzel örnekler sunması o toplumda ahlâki değerlerin canlı kalmasını sağlayacaktır.

Hz. Peygamberin getirmiş olduğu mesajı çok kısa bir zamanda yeryüzünün önemli bir bölümüne ulaştırmasındaki en önemli etkenlerden biri de cezalandırma imkânı varken düşmanlarını cezalandırmamasıdır. Meselâ çok sevdiği amcası Hz. Hamza'nın şehit edilmesine sebep olan Hind'i ve Ebu Süfyan'ı bağışlamıştır. Bu bağışlayış Mekkelilerin hızlı bir şekilde Müslüman olmalarını sağlamıştır.²⁹ Geçişsiz ahlâka gelince onu da müellifimiz şöyle izah eder: “Verâ, züht ve tevekkül gibi huylar bireyseldir.”³⁰ Kolay kolay bir başkasına sirayet etmez. Çünkü uzun zaman nefisle mücadeleyi gerektiren bu haller ancak o tecrübeyi yaşayan için geçerlidir. Bu güzel davranışa sahip olan kişileri takdir etmek başkadır. Bu duyguyu bizzat yaşamak başkadır. Çünkü bu vasıflara sahip olabilmek için manevi arınma ve yolculuk şarttır. Bu da ancak bireysel olarak gerçekleşmektedir.

Ortak ahlâka gelince bu hal hem bireyseldir hem de geçişkendir. Buna da örnek olarak sıkıntılara karşı sabretmeyi ve güler yüzlü olmayı örnek verebiliriz. Çünkü güler yüzlü olmak hem kişiyi mutlu eder hem de karşıdakinin keyiflenmesini sağlar.³¹ Olaylara olumlu açıdan bakabilmek kolay elde edilebilecek bir nokta değildir. İnsan bu noktayı ancak yaşamış olduğu olumsuzluklar neticesinde kazanabilir. Bu kazanımını hem kendisi bizzat tecrübe etmiş olur hem de başkaları ile paylaşarak onların bu tecrübeden yararlanmalarını

.....

28 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 1: 80.

29 Mevlana Şibli, *Muhammedi Ahlâk*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2001), 157.

30 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 1: 80.

31 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 1: 80.

sağlar. Bir başka açıdan İbnü'l Arabî'nin ahlâk konusunda başka bir tasnif daha yaptığını görmekteyiz. Ona göre davranışlar ahlâki açıdan ikiye ayrılır: 1) “Güzel olanlar ve alışkanlık haline getirilmesi iyi karşılanıp erdemli sayılanlar. 2) Çirkin ve tiksindirici kabul edilip noksanlı ve ayıp sayılanlar.”³²

Erdemli olarak kabul edilen davranışları “İffetli olmak, kanaât sahibi olmak, boşboğazlık yapmamak, yumuşak huylu olmak, ağır başlı olmak, merhametli olmak, vefalı olmak, sır saklamak, mütevazı olmak, güler yüzlü olmak, cömert olmak, cesur olmak, zorluklar karşısında sabretmek, büyük himmet sahibi olmak diye değerlendirdiğini görmekteyiz.”³³ Çirkin ve tiksindirici olarak kabul edilen davranışları ise “günahkârlık, aç gözlülük, utanmazlık, çok konuşmamak ve yalan söylemek, ihtiras, dünya sevgisi, boşboğazlık, katı kalplilik, hainlik, sırları ifşa etmek, kibir, asık suratlı olmak, kötü niyetli olmak, kin tutmak, cimrilik, korkaklık, kıskançlık, gayretsizlik ve zorbalık” olarak değerlendirdiğini görmekteyiz.³⁴

İbnü'l Arabî'ye göre ahlâkın sadece bir kısmı kazanılabilir. Önemli bir kısmı doğuştan getirilir. Allah onu sevdiği kulunun fitratına yerleştirir.³⁵ Allah bunu Âdem'in ahlâkı olarak nitelendirmiştir. Yine ona göre, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanma üç türlü gerçekleşmektedir: “Birincisi, bir varlığa karşı ahlâklanabilen şeylerdir.” Mesela Rahim isminin gereği olarak canlı bir varlığa şefkat göstermektir. “İkincisi, hem Allah'a karşı hem de insanlara karşı ahlâklanılan davranışlardır.” Gafur isminin gereği olarak, hem insanların hatalarını örtme hem de kişinin yaratıcısı ile ilgili şeyleri gizlemesidir. “Üçüncüsü, sadece Allah ile ilgilidir. Bu ahlâk Allah'tan kuluna bir hediyedir.”³⁶ Netice itibari ile kim Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanırsa kurtuluşa erenlerden olacaktır. İbnü'l Arabî'ye göre Allah bazı kullarının gören gözü, duyan kulağı olur. Bu da ancak Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanana kullarına müyesser olur.

32 İbnü'l Arabî, *Mekarimü'l Ahlâk*, 51; İbnü'l Arabî, *Ahadiyet/Mev'ize-i Hasene*, 71.

33 İbnü'l Arabî, *Allah Kimleri Sever*, 49-59; *Mekarimü'l Ahlâk*, 51-64; *Ahadiyet/Mev'ize-i Hasene*, 71-82.

34 İbnü'l Arabî, *Allah Kimleri Sever*, 59-67; İbnü'l Arabî, *Mekarimü'l Ahlâk*, 65-76; İbnü'l Arabî *Ahadiyet/Mev'ize-i Hasene*, 83-92.

35 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 6: 305.

36 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 6: 305.

2.3. Din-Ahlâk İlişkisi

Din ve ahlâk, aynı memeden süt emen ikiz kardeş gibidirler. Bu iki kavram öylesine iç içe geçmiş ki onları ayrı düşünmek imkânsızdır. İbnü'l Arabî'ye göre din, kulun, ahlâki davranışları özümsemiş olarak yaratıcısı ile ilişkisidir.³⁷ Ahlâk ta kulun, dini duygularının davranış halini alarak mahlûkat ile olan münasebetidir.³⁸ Önceliğin hangisinde olduğu meselesine gelince değerlendirmeyi yapanın önceliğine göre, mesela William James'e göre ahlâk etki alanı itibari ile dinden önceliklidir. Çünkü din bireyi ilgilendirirken ahlâk toplumu ilgilendirmektedir.³⁹ İbnü'l Arabî'ye göre ise din hayatın tamamını kuşattığı için öncelik her zaman için dinin olmuştur. Çünkü din, referans noktasıdır. Bir davranışın iyi ya da kötü olduğunu din belirler. Onun için din ahlağa göre hem önceliklidir hem de daha kuşatıcıdır.⁴⁰ Böyle olmakla birlikte Hz. Peygamber gönderiliş maksadını güzel ahlâkı tamamlamak olduğunu beyan etmesi, İslam dininin meseleye hangi ölçüden baktığını gösterir.⁴¹

Kişinin dini algılama biçimi ahlâkını şekillendirmekte, ahlâkı da dini yaşantısını şekillendirmektedir. Din doğası gereği muhataplarının bütün duygularına hitap etmektedir. Şiddeti seven bir insanın savaş ayetlerine kendi özelinde özel bir önem vermesi, daha yumuşak karakterli olan birinin de dostluk ve kardeşlikle alâkalı olan ayetlere öncelikli olarak bakması kaçınılmaz olacaktır.⁴² "Ahlâk, dinin pratiğe dökülmüş halidir."⁴³ Yani ahlâk anlayışı doğrudan ya da dolaylı olarak dinin yansımasıdır.

Ahlâk genel itibariyle kişiyi iyiye ve güzele yönlendirir. Dinin de, iyilik ve güzelliklerin yaşanmasında yadsınamaz bir rolü vardır. Mesela anne ve babaya itaati, çevredeki yaşlı ve yoksulları görüp gözetmede dinin önemli bir rolü vardır. "Hz. Musa'ya atfen anlatılan olayda Allah'ü Teâlâ'nın hasta kulunun ziyaret edilmesi halinde kendisinin ziyaret edilmesi gibi, aç ve susuz olan bir kulunun yedirilip içirilmesi durumunda da kendisinin yedirilip içirilmesi

.....

37 İbnü'l Arabî, *Fususü'l Hikem*, trc. Ekrem Demirli (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2008), 98.

38 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 10: 133-134.

39 Türer, *William James'in Ahlâk Anlayışı*, 60.

40 İbnü'l Arabî, *Fususü'l Hikem*, 98.

41 Muvatta', "Hüsnü'l-Huluk", 8; *Futuhât-ı mekkiyye*, 10: 132.

42 H. Mahmut Çamdibi, *Güzel Ahlâk ve İnsan İlişkileri*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012), 69.

43 İbnü'l Arabî, *Mekarimü'l Ahlâk*, 37.

gibi mükâfat alacağı dile getirilmektedir.”⁴⁴ Sürekli sıkıntılara, hastalıklara ve ölümlere maruz kalan insan, en büyük dayanağını dinden almaktadır. Herhangi bir dini inancı olmayan bir insan yaşamış olduğu üzücü hadiseler karşısında çok farklı tepkiler gösterirken inanan bir insan bunun kendisine Allah'tan geldiğini düşünüp teselli bulmaktadır. (Enbiya 21/83); (Kitab-ı Mukaddes, Eyyüp,1,2,536)

Kutsal kitapların her üçünde de iyiliğe yönlendirme, kötülükten uzak durma ve onlardan uzaklaştırma önemli bir ibadet olarak görülmüştür. (Âl-i İmran 3/104); (Levililer 19.17); (Luka11:46) Özellikle Hz. Peygamberin “Kim iyi bir adet koyarsa, onun ve yapanın sevabı kendisine aittir.” ifadesi İslam dininin meseleye bakışının kısa bir özeti gibidir.⁴⁵

2.4. Ahlâkın Temellendirilmesi

İbnü'l Arabî ye göre ahlâkın dayanak noktası Allah'tır.⁴⁶Ahlâkı, eylemi yapan kişiye ve içerisinde yaşadığı toplumun yararına yapılan her şeydir diye tanımlayacak olursak karşılaştığımız en önemli sorun neyin iyi neyin kötü olduğudur.

Bir şey iyi olduğu için mi Allah onun iyi ve güzel bildirmiştir yoksa Allah bir şeye iyi ve güzel dediği için mi o güzel olmuştur? Yani bir şeyin iyi ve güzel olduğunu nereden bilebiliriz? Bu sorulara İbnü'l Arabî'nin cevabı şöyledir: “Bir şeyin iyi veya kötü oluşunu ya Hakk'ın peygamberler göndermesi ve konuyla alâkalı bilgilendirmesi ile bilebiliriz. Ya mizacımıza uygun olmaması ile bilebiliriz; ya iyi diye nitelendirdiğimiz sıfatlardan yoksun olup olmadığına göre bilebiliriz; ya da bir işin gerçekleşmesiyle bilebiliriz.”⁴⁷ Yani istenilen bir eylem yapılmadığında bir eksiklik meydana gelmiyorsa iyi olarak, eksiklik meydana geliyorsa o zaman da kötü nazarıyla bakabiliriz. Mesela bir ortamda söz alıp konuşmak başlı başına bir anlam ifade etmez eğer konuşulan şey oradakilere zarar verdiyse o ortamda konuşmak kötü, susmak iyi olarak değerlendirilebilir. Fakat konuşulan şeyler o ortamda bulunanların faydasına ise bu durumda konuşmak iyi susmak kötüdür.

.....

44 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 4: 304.

45 Müslim, “İmâre”, 133; İbnü'l Arabî, *Futuhât-Mekkiyye*, 7: 174.

46 İbnü'l Arabî, *Futuhât-Mekkiyye*, 1: 118.

47 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 10: 25.

İbnü'l Arabî iyi ve kötü kavramına bir başka açıdan daha yaklaşmıştır. Bir şeyin iyi olabilmesi için onun sonucunun da iyi olması gerekmez. Zira bazen kötü bir şeyin sonucu da iyi olabilir. Mesela yalan söylemek özünde kötü bir şeydir. Fakat bir ailenin ya da bir ülkenin selameti söz konusuysa o zaman yalan söylemek güzel bir davranış olur. Hakeza dürüstlük güzel bir davranış iken dürüstlük adına emanet edilen bir sırrın açıklanması kötü bir davranış olarak nitelendirilir.⁴⁸

İbnü'l Arabî'ye göre "İnsan varlığını Allah'tan aldığı gibi ahlâkını da Allah'tan almıştır. Zira ahlâki diye nitelendirilen huyların bir kısmı doğuştan kazanılmış huylardır."⁴⁹ Bu yönüyle insanın fazla bir müdahalesi söz konusu değildir. Diğer yandan kazanılması mümkün olan özelliklerin olması da kaçınılmazdır. Aslında insanda var olan iyi ve kötü huylar, onun yaratılışında vardır. Öfkelenmek, sevinmek, destek olmak veya tuzak kurmak gibi haller insanın yapısında mevcuttur. Bu özellikleri yok edemeyiz, görmezden gelemeyiz. İnsana düşen var olan iyi özelliklerini daha da geliştirmek kötü olan duygularını da gücü yettiği oranda düzeltmeye çalışmaktır. Kim Allah'ın yarattıklarına iyi davranırsa Allah'ta ona öyle davranacaktır.⁵⁰

İbnü'l Arabî ahlâkın temelini Allah'a dayandığı düşüncesini desteklemek için Eşecc hadisini nazara verir. O hadiste Hz. Peygamber, Eşecc Abdulkays'a şöyle der: "Ey Eşecc sende iki huy var ki Allah onları sever. Onlar da: Hilm ve vakardır. Bu özelliklerin doğuştan mı getirildiği yönündeki soruya da Hz. Peygamber 'evet' cevabını vermiştir."⁵¹ Netice itibari ile İbnü'l Arabî'ye göre ahlâkın en önemli dayanak noktası Allah'tır. Geriye kalan kısım ise akıl ve vicdaniyla tecrübe ettiği güzel davranışlardır.

48 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 1: 118.

49 İbnü'l Arabî, *Mekarimül Ahlâk*, 31-35.

50 İbnü'l Arabî, *Geç Müslüman'a Öğütler*, nşr. Übeydullah Küçük, (İstanbul: Bedir Yayınları, 1996), 19.

51 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 7: 385, 390.

2.5. Sahip Olmamız Gereken Ahlâki Sorumluluklarımız

2.5.1. Cömertlik

“Cömertlik, eldeki imkânları meşru ölçüler içerisinde, hiçbir karşılık beklemeden gönüllü olarak başkalarının yararına sunma eğilimidir.”⁵² “Allah’ın mevcudatı yaratmasının en önemli nedenlerinden biri de O’nun cömertliğidir.”⁵³ Cömertlik, insanın sahip olduğu nimetleri -gücü nispetinde-fakir insanlarla paylaşmaktır. Hz. Aişe, Hz. Peygamber’in şöyle dediğini nakletmektedir: “Cömert, Allah’a yakın, cennete yakın, kullara yakın ve cehennemden uzaktır. Cimri ise Allah’tan uzak, cennetten uzak, insanlardan uzak ve cehenneme yakındır. Hiç şüphesiz cömert olan bir cahil, Allah Teâlâ’ya cimri bir âbitten daha sevimlidir.”⁵⁴

İbnü'l Arabî’ye göre cömertliğin çeşitli şekilleri vardır. Bunlar: Kerem, sehâ ve îsardır.

Kerem: “İhtiyaç sahibi insanın ihtiyacını arz etmesinden sonra vermektir.” Bu da iki türlü gerçekleşir: “Sözlü ve hal diliyle istemek. Hal diliyle istemek arzulan şeyin kelimelere dökülmeden ister Allah’tan isterse insanlardan istemesidir.” Sözlü istemeye gelince kul Rabbinden: Rabbinim! “Bana şunu ver, beni başışla, bana merhamet et gibi ifadelerle ister”.⁵⁵

Sehâ: “Sehâ gerektiği kadar vermektir.” Böyle bir veriş hikmete uygun bir veriştir.⁵⁶ Bu davranış el-Hâkim isminden kaynaklanır. Şöyle ki, Allah rızkı kullarına yaysa idi, yeryüzünde taşkınlık yaparlardı fakat onu belli bir ölçüye göre indirir. (Taha 20/50) Bir kulun sehâ sahibi olması onun hakkı sahibine vermesi ile ilişkilidir. Yani insanın kendi nefsinin hakkını verdiği gibi ailesinin, dostlarının hakkını gözetlemesi ile gerçekleşir.

Îsar: “Cömertliğin en üst mertebesidir.” Zira cömertliği gerçekleştiren kişi bizzat kendisi ihtiyaç sahibidir. Kendi ihtiyaçlarını geri plana atarak kendinden daha kötü olanları kendi nefesine tercih eder.⁵⁷ Bu konu Kur’an-ı Kerim

.....

52 Fikret Karaman, İsmail Karağöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Ural, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 292.

53 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 7: 202.

54 Tirmizi, “Birr”, 40.

55 İbnü'l Arabî, *Futuhât-Mekkiyye*, 7: 202.

56 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 7: 202.

57 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 7: 202.

de şöyle aktarılır: “Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine’ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verileden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim(-kendini) nefsinin cimriliğinden, hırsından korursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir”. (Haşır59/9;Teğabun64/16)

Cömertlik genel itibari ile güzel bir sıfattır. Fakat idarecilerde olursa bu daha da güzel olur. Çünkü bir idareci ihtiyaç sahiplerine yardımda eder ve dostlarına izzeti ikramda bulunursa bu onun emri altındaki insanlarla irtibatının devam ettiğini gösterir.⁵⁸ Diğer yandan İbnü’l Arabî’ye göre kadının erkeğe oranla biraz daha tutumlu olmasının ailenin sâdeti açısından daha hayırlı olduğunu ifade etmektedir.⁵⁹ Bu noktadan hareketle şunu söyleyebiliriz ki, İbnü’l Arabî’nin düşünce dünyasında kavramlar şahıslara ve durumlara göre değişkenlikler göstermektedir.

2.5.2. Verâ Sahibi Olmak

Takva, korunma, sakınma, şüpheli şeylerden kaçınma, mubah ve mekruhlarla bile titiz davranma demektir.⁶⁰ Verâ sahibi olmanın, kişiye ve topluma faydaları saymakla bitmez. Zira verâ sahibi bir insan helal ve harama dikkat ettiği için ailesinin rızkını helal yoldan temin etmeye çalışacaktır. Bu da dini ve ahlâki açıdan sağlıklı nesillerin yetişmesine yardımcı olacaktır. Toplumsal açıdan bakıldığında ise verâ sahibi insanların oluşturduğu toplumlarda açgözlülük ve hırs olmadığı gibi helal ve harama dikkat edildiği için şüpheli şeylerin çarşı pazarda rağbet görmesini engeller.⁶¹

Verâ duygusunu sadece maddi olarak değerlendirmek doğru olmaz. Ebu Zer (r.a) tarafından nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber “Bir kimsenin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi onun güzel Müslümanlığının alametidir”⁶² prensibinden hareketle emin olmadığımız konularda konuşmak, üçüncü şahıslar hakkında yorumlar yapmak, ahlâki açıdan doğru değildir.

58 İbnü’l Arabî, *Mekarimü’l Ahlâk*, 119.

59 İbnü’l Arabî, *Mekarimü’l Ahlâk*, 74.

60 Fikret Karaman, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Ural, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 601.

61 İbnü’l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 15:19.

62 Tirmizi, “Zühhd”, 11; İbn Mace, “Fiten”, 12; Malik, “Husnü’l-Huluk”, 3.

Böyle bir özellik toplumu dedikoducu ve iftiracı yapar. İbnü'l Arabî bu konu ile alakalı olarak şöyle bir olay anlatır: “Arkadaşlarımızdan birisi bir seyahatinde Abdal’lardan birisi ile karşılaşmış. Ona hükümdarların, vali ve halkın nasıl bir bozukluk içerisinde olduklarını söyleyip dert yanmış. Abdal da ona çok sinirlenmiş: Allah’ın kullarından sana ne? Efendi ile kulu arasına ne diye giriyorsun?” demiş. Müellifimiz böyle bir hali tasavvufa girdiği ilk yıllarda yaşadığını Şeyhi Ureybi’nin: Evladım sen kendine bak. Sadece ve sadece Allah’ın yarattıkları ile ilgilen.” dediğini aktarmaktadır.⁶³

Verâ sahibi olmak insanı gereksiz işlerden uzaklaştırarak Allah’a yakınlılaştırır.

2.5.3. Hilm Sahibi olmak

Sözlükte “sabırlı ve hazımlı, akıllı ve ağırbaşlı olmak” anlamlarına gelen hilm, bir ahlâk kavramı olarak akıllı ve kültürlü olmakla elde edilen, beşeri ilişkilerde bağışlayıcı, hoşgörülü davranmayı sağlayan ahlâki erdem demektir.⁶⁴

Hilm, insanın öfkeleniği kişiyi cezalandırma imkânı varken cezalandırmamasıdır.⁶⁵İbnü'l Arabî'ye göre bu sıfat pısrıklık ve sünepeliğe vardiirilmadiğı sürece güzeldir. Fakat bu, zalim idarecilere karşı olursa o zaman bu zillet olur. Bu sıfat idarecilerde olursa çok daha güzel olur. Çünkü onlar intikam alma gücüne sahiptirler. Zayıf insanların bu sıfatla mücehhez olmaları söz konusu olamaz. Çünkü onların cezalandırma imkânları yoktur.⁶⁶

İbnü'l Arabî'ye göre Allah hilm sahibi insanları dost edinmiştir. Çünkü onlar cezalandırmada acele etmemişlerdir. Kulun hilm sahibi olması da ezeli – ilahi ilimdendir.⁶⁷ Bazı sıfatların mevhibe-i ilahiye mi olduğu yoksa sonradan mı kazanıldığı hep tartışılmalıdır. İşte bu sıfatlardan biriside hilm sıfatıdır. Hz. Peygamber arkadaşlarından olan Eşec'e(r.a) bir gün şöyle der : “Ey Eşec sende iki özellik var ki Allah onları sever. Onlar da hilm ve vakardır.” der. Eşec

63 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 7: 196

64 Fikret Karaman, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Ural, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 230.

65 İbnü'l Arabî, *Mekarimü'l Ahlâk*, 119.

66 İbnü'l Arabî, *Mekarimü'l Ahlâk*, 54.

67 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 6: 191.

(r.a): “Ya Resulullah bu sıfatlar doğuştan mı sonradan mı kazanılır.” der. Hz. Peygamberde ona: Sonradan da kazanılır, fakat seninki doğuştandır.” der.⁶⁸

2.5.4. Hayâ ve Vakar sahibi Olmak

Hayâ imanın ve müminin özelliklerindedir. Hayâ Hz. Peygamber’in ifadesi ile imandan bir cüzdür.⁶⁹ Hayâ aslında bir terk ediştir.⁷⁰ İbnü’l Arabî’ye göre eşyanın özü Allah’a aittir, O’na dönecektir. Onun için her şeyi Allah için terk etmek gerekir.

Hayâ etmek farklı şekillerde kullanılabilir. Mesela en düşük bir meseleden bahsetmek ki bu Kur’an-ı Kerim’de şöyle dile getirilir: “Allah sivrisinek ve üzerindeki şeylerden bahsetmekten hayâ etmez.” (Bakara,2/26) Kimi zamanda yapılan ayıbı yüze vurmaktan kaçınmak anlamında kullanılır. Bu konu ile alakalı olarak bir rivayette şöyle anlatılır: “Kıyamet günü Allah bir yaşlı kuluna işlemiş olduğu günahları sorar. Kul da bu günahları kendisinin işlemediğini söyler. Allah Teâlâ: Öyle ise alın bunu cennete götürün, der. Amelleri yazan melekler: Ya Rabbi bu günahları bunun işlediğini sen biliyorsun böyle davranmanızın sebebi nedir, diye sorarlar. Allah Teâlâ da “Yaşlı kulumun ayıbını yüzüne vurmaktan hayâ ettim”, der.⁷¹

Hayâ etmek, kullar için geçerli olmakla beraber hayâ edilmeye en layık olan Allah Teâlâ’dır. Çünkü hayâ bir yönüyle günah işlemekten çekinmek anlamını da ihtiva etmektedir. Hayâ sahibi bir kul Allah’ın kendisini her an gözetlediğini düşünerek yanlış yapmaktan kaçınır.

Vakar sahibi olmak, hayâlî olmakla ilintilidir. Çünkü vakar, ağırbaşlı olmak, ağır ağır hareket etmek demektir.⁷² Vakar sahibi bir insan boş konuşmalardan ve günahlardan kendini uzak tutmaya çalışır. Onların yürüyüşleri de oturuşları da konuşmaları da susmaları da bir hikmet içermektedir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de şöyle ifade edilmektedir: “Rahman’ın kulları yeryüzünde ağır ağır yürürler.” (Furkan 25/63)

.....

68 Müslim, “İman”, 25,26; Ebu Davud, “Edep”, 149.

69 Buhari, “İman”,16.

70 İbnü’l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 7: 334.

71 İbnü’l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 7: 335.

72 İbnü’l Arabî, *Mekarimu’l Ahlâk*, 54.

2.5.5. Büyük Himmet Sahibi Olmak

Sosyal bir varlık olan insanın, içerisinde yaşamış olduğu topluma karşı bir takım sorumlulukları vardır. İbnü'l Arabî'nin de dile getirdiği gibi yaratılıştta egemen olan kötülüktür. Kötülüklerin ve olumsuzlukların kolayca ortaya çıkmaları ve yayılmaları toplumların ahlâki açıdan kolayca çözümlenmesine zemin hazırlamaktadır.

İbnü'l Arabî'ye göre gayret sahibi insanlar iki türdür. Birincisi, Hakk'a karşı gayret içerisinde olanlar, ikincisi ise haktan gayret halinde olmaktır.⁷³ Hakk'a karşı gayret göstermeye gelince dikkat etmemiz gereken şey şudur: Hz. Peygamber'in "Kim bir kötülük görürse onu eliyle düzeltsin. Buna gücü yemezse diliyle düzeltsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle buğzetsin."⁷⁴ tavsiyesinden hareketle gayret gösterilmesi gereken en önemli konu münker ve taşkınlıkları yok etmek için gösterilmelidir.⁷⁵ Bu meselede gayret gösterirken çok hassas davranılması gerekmektedir. Çünkü aşırılıklara vararak olumsuz davranışlarda bulunan insanlar bireysel anlayışlara göre cezalandırılmaya çalışılmaktadır. Cezalandırmaya kalkışan kimse kendi zihin dünyasının dar kalıpları içerisinde hareket ederken Allah Teâlâ kendi ilmi ezeli ile ona mühlet vermektedir. Bize düşen sadece yaratılışı gereği üzerine düşen sorumluluklarından kaçıp Allah'ın razı olmadığı bir hayatı yaşayan kişi ya da kişilere bize tanınan sınırlar içerisinde dinin emir ve yasaklarını iletmeğdir.⁷⁶ Haktan gayrete gelince, hakka çağırmanın çağırana açısından da birtakım şartları vardır. Mesela, muhatapta meydana gelen değişimi kişinin kendinden bilmesi ya da bu işi yaparken insanlar arasında bulunma zorunluluğundan dolayı insanın Rabbi'ne fazla zaman ayıramaması gibi. Gayret halinin son mertebesine ulaşan bir takım kullar vardır ki Allah Teâlâ o kullarını diğer kullarından gizlemiştir.⁷⁷ İbnü'l Arabî bu konuyla alakalı olarak şöyle bir olay

73 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 9: 252.

74 Bu konu ile alakalı olarak İbnü'l Arabî şöyle bir olay anlatmaktadır: Bir gün Allah'ü Teâlâ Cebrail'e bir beldeyi helak etmesi emrini verir. Cebrail o beldeye gidince yüzlerce insanın Allah'a secde ettiklerini görür. Bunun üzere huzura çıkar ve bu insanların neden helak olmaları gerektiğini sorar. Allah'ü Teâlâ da o bölge insanlarının iyilikleri emredip kötülüklerden sakındırma konusunda çok lakayt olduklarını ifade eder. Bak. İbnü'l Arabî, *Dürrü Meknun*, trc. Şevket Gürel (İstanbul: Esmâ Yayınları, 1982); Müslim, "İman", 78; Ebu Davud, "Salatü'l-İydeyn", 248; Tirmizi, "Fiten", 11; İbn Mace, "Fiten", 20.

75 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı Mekkiyye*, 9: 254.

76 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı Mekkiyye*, 9: 254.

77 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 9: 256.

aktarır: “Hızır (a.s) bir gün içinden şöyle geçirir: Acaba Allah dostlarından tanımadığım kimse var mı? Bu esnada tanımadığı bir adam kendisine şöyle der: “Hızır, Allah’ın selamı üzerine olsun.” deyince Hızır “Sende kimsin? Beni nereden tanıyorsun?” diye sorunca adam da “Seni bana Allah tanıttı.” cevabını verir. Hızır o zaman anlar ki onun da tanımadığı bazı has kullar var.⁷⁸ Bunlar âlemin bütün sıkıntılarını üzerlerine alırlar. Bunlar, insanlar arasında tanınmasalar da sema ehline çok iyi tanınırlar.

2.5.6. Yumuşak ve Özlü Konuşmak

Yumuşak ve özlü konuşmak hedefe ulaşmanın en kestirme yoludur. İkili ilişkilerde üslubun önemi büyüktür. İster dünyevi olsun ister uhrevi olsun herhangi bir amaç için muhatap olduğumuz insanların anlattıklarımızı dinlemeleri ve onlardan birtakım sonuçlar çıkarmaları bizim üslubumuzla yakından ilişkilidir.

İbnü’l Arabî “Yumuşak konuşma karşısında en asabi ruhlar dahi etkilenir” der. Bu konuyla alakalı olarak Hz. Harun’u örnek verir. Tur-i Sina’dan dönen Hz. Musa kavminin buzağıya taptığını görünce çok hiddetlenmiş yerine vezir olarak bıraktığı Hz. Harun’un saçından tutmuş şiddetli bir şekilde sarsınca Hz. Harun: “Ey anamın oğlu saçından ve sakalımdan tutma. Düşmanlarımızı güldürme” (Araf 7/150) diyerek Hz. Musa’nın öfkesini yatıştırmaya çalışmıştır (Taha 20/94).

İbnü’l Arabî, Hz. Musa’nın ailesi ile beraber yapmış olduğu seyahat sırasında görmüş olduğu bir ateşten almak ya da bir yiyecek istemek için gittiği noktada yaşamış olduğu tecrübeye Allah Teâlâ’nın Hz. Musa’nın yaşamış olduğu heyecanı dindirmek için ona sorduğu soruları nazara verir. Hz. Musa’nın heyecanı yatışınca da Firavun’a gitmesini ve ona yumuşak konuşmasını tavsiye etmektedir. Umulur ki insafa gelir (Taha, 20/44).

Hz. Peygamberde kendisine Cevami’ül Kelim verildiğini ifade etmektedir.⁷⁹ Cevami’ül Kelim kısa ve özlü konuşmaktır. Yani konuşurken tane tane konuşup karşıdaki insanın anlatılanları anlamasına yardımcı olmaktır. Cemiyyet hayatında her konuda fikir beyan eden, konuşunca da çevresindekilere

.....

78 İbnü’l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 12: 126.

79 İbnü’l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 8: 44; Buhari “Hürü’l-‘in”, 1249.

rahatsızlık verecek derecede çok konuşan birçok insan vardır. Böyle insanların bulunduğu ortamlarda ciddi meselelerden bahsetmemeli, mümkün olduğu kadar kısa ve öz konuşulmalıdır.

2.6. Sakınmamız Gereken Davranışlar

2.6.1. Söz Hastalıkları

İbnü'l Arabî'nin söz hastalıkları diye bahsettiği bir takım olumsuz davranışlar vardır. Bunlardan birincisi yalan söylemektir. Yalan söylemek gerçeğe aykırı hareket etmektir.⁸⁰Yalan söylemenin altında yatan neden ya bir menfaat beklentisidir ya da bir zarardan kurtulma çabasıdır. Yalan söyleyen adam kısa vadede istemiş olduğu şeyi elde edebilir ya da korktuğu şeyden emin olabilir. Ancak yalanın uzun vadede fayda sağladığı hiç görülmemiştir.

Yalan söylemek, Allah'ın ve Hz. Peygamber'in yasaklamış olduğu en nahoş davranışlardan biridir. Arkadaşlarından biri: “Ya Resulullah Müslüman yalan söyleyebilir mi?” diye sorduğunda Hz. Peygamber ona şu cevabı verir: “Bir Müslüman hırsızlık yapabilir, zina edebilir fakat asla yalan söyleyemez.”⁸¹ Bazı durumlarda insan yalan söylemek zorunda kalabilir.⁸² Yalan söylenebilecek durumlar tamamen insanın ve devletin onurunu koruma endekslidir. Söylenilen yalan insan onurunu rencide edecek şekilde olmamalıdır. İbnü'l Arabî yalan söylemenin çirkin bir davranış olduğunu ifade ederken bu davranışın yansımalarının sıradan bir insanda farklı olacağını, idareciler ve krallarda daha farklı olacağını ifade etmektedir. Çünkü idarecilerin ve kralların söylemiş oldukları yalanın neticelerinin daha büyük olacağını ifade etmektedir.⁸³

Söz hastalıklarından ikincisi doğru söze bağlanmaktır. İbnü'l Arabî'ye göre doğru sözün yerini ve zamanını iyi belirlemek gerekir.⁸⁴Çünkü insan giybet ederek ve laf taşıyarak ta doğruyu söyleyebilir. Bu durumda yapılan işin doğru olduğu anlamına gelmez. Aynı şekilde kişinin özel meselelerini

80 İbnü'l Arabî, *Allah Kimleri Sever*, 64.

81 Malik, “Kelam”, 16; İbnü'l Arabî, *Futuhât-Mekkiyye*, 3: 176.

82 Buhari, “Sulh”, 2; Müslim, “Birr”, 101; Ebu Davud, “Edep”, 58; Tirmizi, “Birr”, 26; İbnü'l Arabî, *Tezhibü'l Ahlâk Mev'ize-i Hasene*, 89.

83 İbnü'l Arabî, *Tezhibü'l Ahlâk Mev'ize-i Hasene*, 90.

84 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 8: 147.

anlatması ve nasihat edeceğim diye olur olmaz olur olmaz yerde olur olmaz kişilere bir takım hakikatlerin anlatılması doğru değildir.

İbnü'l Arabî'nin söz hastalıkları diye nitelendirdiği davranışlardan üçüncüsü olan laf taşımak ve insanların açığını yakalamaya çalışmak çirkin bir davranıştır.⁸⁵ Bir başkasının özeline girerek ona ait bilgileri bir başkasıyla paylaşmak insan onuruna yakışmayan bir davranıştır. Bu davranış tedavi edilmesi gereken bir hastalıktır. İbnü'l Arabî'ye göre bu hastalığın nedeni gereksiz meraklardır.⁸⁶ İnsan kendisini alakadar etmeyen meseleleri merak etmeye başlayınca merak ettiği şeylerin peşine düşer. Edinmiş olduğu bilgi kırıntıları ile yargulamalar yapmaya başlar. Bu da Kur'an-ı Kerim de "Bilmediğin şeyin ardına düşme" (İsrâ Suresi 17/36). Emri gereğince yasaklanmış olan bir davranıştır. Bu hastalığın çaresi gereksiz sorular sormamak taşıyamayacağımız sırları paylaşmamaktır.⁸⁷ Çünkü sır taşımak ağır bir yükür. İnsan taşıyamayacağı bir yükü yüklenirse onu bir yere bırakmak zorunda kalabilir. Kendisine emanet edilen sırrı bir başkası ile paylaşan kişi kendisi ile o sırrı paylaşan kişiye ihanet etmiş olur. Ağız sıklığı ve gereksiz konuşmamak her zaman için beğenilen bir davranış şeklidir. Özellikle kritik görevlerde bulunan kişilerin ve devlet adamlarına yakın olan görevlilerin bu özellikleri taşımaları kaçınılmazdır. Sıradan bir insanın sırrını ifşa eden bir kişi sadece o kişinin onurunu rencide etmiş olur. Devlete ait bir sırrı ifşa eden kişi ise o milletin onurunu rencide etmiş olur.⁸⁸

Söz hastalıklarının dördüncüsü ise söz söyleyen kişinin karşısındaki insanların söylenen sözlerden rahatsız olup olmadığına dikkat etmemesidir. "Ben doğruyu söyledim ama onun ağırına gitti hakikati kabullenmedi" yaklaşımı doğru değildir.⁸⁹ Allah'ın ayetlerini ve Resulünün hadislerini doğruyu söylüyorum diyerek birilerini suçlama anlayışı dinin asla kabul etmeyeceği bir davranış şeklidir." Böyle insanların sözlerinde hiçbir hayır yoktur" (Nisa,4/114).

.....

85 İbnü'l Arabî, *Mekarimül Ahlâk*, 69.

86 İbnü'l Arabî, *Futuhât-Mekkiyye*, 8: 148.

87 İbnü'l Arabî, *Futuhât-Mekkiyye*, 8: 148.

88 İbnü'l Arabî, *Tezhibü'l Ahlâk Mev'ize-i Hasene*, 87.

89 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 8: 148.

2.6.2. Gıybet Etmek

Toplumların huzur ve sükûneti o toplumu oluşturan fertlerin birbirine güvenmesi ve dayanışması ile gerçekleşir. İnsan sosyal bir varlık olduğu için çevresindeki insanlara ihtiyaç duyar. Bir yandan günlük gereksinimlerini karşılarırken diğer yandan manevi ihtiyaçlarını da karşılama yoluna gider. İnsanın en önemli ihtiyaçlarından biri de konuşma ihtiyacıdır.

İbnü'l Arabî gıybeti tanımlarken şöyle der: Gıybet, duyduğunda üzüleceği şekilde üçüncü şahıs hakkında konuşmaktır.⁹⁰ Ona göre şerefli insana yakışan şey gıybetten uzak durmaktır. Allah Teâlâ'nın gıybet etmeyi ölmüş kardeşin etini dişlemekle özdeşleştirmesi meselenin vahametini açıklaması açısından çok dikkat çekicidir (Hucurat, 49/12).

İbnü'l Arabî'ye göre gıybetin yapılmasının zaruri olmadığı durumlarda yapılan gıybet yapana zarar yapılanı kardedir. Ona göre “Gıybetin en büyük faydası gıybeti yapılanadır. Çünkü gıybet edenle kıyamet günü hesaplaşacak ya onun sevabından alacaktır ya da ona günahını verecektir.”⁹¹

Gıybetin yapılmasının zorunlu olduğu durumlara gelince, öncelikli olarak evlilik istişarelerinde çok ayrıntıya girmeden hakkında bahsedilen kimsenin olumsuzluk özelliklerinden bahsetmektir. Bunun yanı sıra yalancı şahitliğin yapıldığı durumlarda gerçeği söylemek de bu kategoriden değerlendirilmektedir.⁹² Bir de genel anlamda, zamanın insanların olumsuzluklarından bahsetmek var ki bu da zararsız bir gıybettir. Hz. Peygamber'in “Fâsığın gıybeti olmaz”⁹³ sözünden de hareketle aleni bir şekilde günah işleyen bir şahsın olumsuzluklarını dile getirmek değil gıybet etmek toplumun selameti açısından zorunlu bir görevdir.

İbnü'l Arabî'ye göre gıybetin övüldüğü durumlarda vardır. Meselâ, sizin yanınızda yalancı tanıklık yapıyorsa ve siz o hakkında yalancı tanıklık yapılan şahsı tanıyorsanız bu durumda işin muhataplarına gidip gerçeği söylemeniz çok yararlı bir davranıştır.⁹⁴

90 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 7: 255.

91 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 7: 259.

92 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 7: 256.

93 Taberânî, *el-Mucemu'l Kebir*, thk. Hmdi b. Abdilmecid es-Silefi, 2.Baskı, (Kahire: Metebetü İbn Teymiye, 1415/1994) XIX: 418; İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 7: 279.

94 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 7: 256

2.6.3. Gereksiz ve Çok Konuşmak

Hız. Peygamber'in korunması karşılığında cenneti garanti ettiği iki şey vardır: Onlardan biri ferici diğeri de dilidir.⁹⁵ Çünkü kalp insanın mana dünyasının merkezi dil de dış dünyaya açılan penceresidir.

İnsanın en temel ihtiyaçlarından biri de konuşmaktır. Bu ihtiyaç en ulvi şeyleri giderilebileceği gibi en adi meseleleri de giderilebilir. İnsan Allah nezdinde de toplum nezdinde de en aşağı seviyeye inmesine sebep olan bir takım söz hastalıkları vardır. Bunlar arkadan konuşmak, laf taşımak, gereksiz sorular, yapılan iyilikleri başa kakmak, insanların arasını açabilecek şekilde konuşmak, birde konuşurken muhataplarımızın seviyesini ve özel durumunu dikkate almadan konuşmak gibi durumların sıkıntılı sonuçlar doğurması kaçınılmazdır.⁹⁶

Laf taşımak hem dinen hem de insanlar nazarında seilmeyen bir davranıştır. Çünkü laf taşımak bir karakter sorunudur.⁹⁷ Böyle bir karaktere sahip olan kimseyle hiçbir ciddi mesele konuşulmaz. Dinen en büyük günahlardan biri de bir insanın aile hayatının mahrem kısmını ifşa etmesidir. Kendisi ile paylaşılan şeyleri saklamayan kişiler, bu mahrem meseleleri başkalarıyla paylaşınca felaketler kaçınılmaz olur. Bu da ailelerin dağılmasına kadar uzanmaktadır. Hız. Peygamber'in tavsiye ettiği gibi "Kişinin kendini ilgilendirmeyen şeyleri bırakması onun Müslümanlığının güzelliğindedir."⁹⁸

Bir de sorduğumuz sorular karşısında dostlarımızı yalan söylemeye mecbur bıraktığımız gibi bazen de cevap alamayınca kırılır, güceniriz bu da dostlukları kan kaybetmesine neden olur.⁹⁹

Söz hastalıklarından biride yapılan iyilikleri başa kakmaktır. Çünkü başa kakmak bir eziyet ve yapılan ibadetin boşa çıkartılmasıdır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bu husus şöyle dile getirilir: "Sadakalarınızı başa kakarak ve eziyet ederek boşa çıkarmayın" (Bakara 2/264). Yaptığı işin ne anlama geldiğini bilen bir insan yaptığı iyiliğin sahibinden bir emanet olduğunu düşünür ve öyle hareket eder.

.....

95 Buhari, "Rikak", 23; Tirmizi, "Zühd", 61.

96 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiye*, 8: 147.

97 Akseki, *Ahlâk İlmî ve İslam Ahlâkı*, 326.

98 Tirmizi, "Zühd", 11; Muvatta, "Hüsnu'l-Hulk", 3.

99 İbnü'l Arabî, *Futuhât-Mekkiye*, 8: 148.

Çok konuşan insanların en büyük özelliklerinden biri de konuşurken çevresindeki insanların rahatsız olup olmadığına bakmaksızın konuşmalarıdır. Ya da herhangi bir ortamda konuşulan şeylerin önünü arkasını hesaplamadan konuşulmasıdır. Bu da onun sözlerini değerini düşürür. Böyle insanlar için Allah Teâlâ şu uyarıyı yapmaktadır. “Onların sözlerinin çoğunda hayır yoktur.”(Nisa 4/114)Kitle iletişim araçlarının bombardımanına maruz kalan modern çağın insanı, bilgi diye birçok haberi zihnine doldurmakta, onları kesin bir bilgi diye çevresi ile paylaşmaktadır. Zihinleri felç olmuş bu insanların en bayağı meseleleri çok ciddi meselelermiş gibi onların etrafında bir dünya oluşturmaya çalışmaları hayatın heba edilmesinden başka bir şey değildir.

2.6.4. Açgözlülük ve Hırs

Açgözlülük ve hırs mal biriktirmeye karşı bir zafiyettir. İbnü'l Arabî bu meseleyi iki farklı açıdan ele alıp olumlu ve olumsuz yönlerini nazara vermektedir. Eğer hırsmız ve açgözlülüğümüz dünyaya yönelik olursa kınanacak bir hal alır ki bu huy bütün insanlar açısından kötüdür.¹⁰⁰Açgözlülük ve hırs bir bünyede yer edindiği andan itibaren o bünyeyi dünya malına karşı bitmez tükenmez bir istek içine sokar. Böyle bir halin içine giren insan, kazanmak için her yolu denemeye başlar. Sonunda helal haram demeden mal edinmenin sevdasına düşürür. Bu durum da onu felakete götürür. İnsanoğlunun övündüğü ve gururlandığı şeyler evlatları, mevki ve makamı bir de malı mülküdür.¹⁰¹ Bunlar insanın kendini güçlü hissetmesini sağlar. Bu hissiyatta insanı zaman zaman Allah'a isyana, zaman zaman da insanlara karşı gururlanmaya sevk eder. Açgözlülük ve hırs inanan insana yakışmayan hallerdir.

Hz. Peygamber'in haklarında “Dünyanın çocukları” tabirini kullandığı bu insanlar dünya malı için didişip dururlar.¹⁰² Kazanmış oldukları mala aşırı derecede güvenirlir. Bu hal onlarda Allah tevekkül etme duygularını yok eder.¹⁰³

İbnü'l Arabî meseleyi bir de olumlu yönden ele alarak bu özelliğin âlimlerin ve mükemmel insanların ve idarecilerin olmazsa olmaz özelliklerinden

100 İbnü'l Arabî, *Mekarimül Ahlâk*, 66.

101 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 15: 362.

102 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 4:76.

103 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 7: 263.

sayar.¹⁰⁴ Müellifimiz bu düşüncesini Kur'an-ı Kerim'den bir ayetle desteklemektedir. Allah Teâlâ Peygamberimizi överken onun ümmetine karşı haris olduğunu (Tevbe,9/25) ifade etmektedir. Hırs normalde kınanan bir durum iken burada övülen bir vasıf olarak nitelendirilmesi Hz. Peygamber'in ümmetinin ihtiyaçlarını giderme konusunda ne kadar istekli olduğunu nazara vermektedir. Olumlu kullanıldığı takdirde hırs sahibi olmak fevkalade yaralı olabilir. Mesela, ilim öğrenme konusunda, hayırlı bir işi gerçekleştirme konusunda hırslı olmak bir manada istekliliğin ve devamlılığın bir göstergesi olacaktır.

2.6.5. Fitne (Şehvet yolu ile imtihan edilme)

İbnü'l Arabî'ye göre fitne imtihan edilmektir.¹⁰⁵ Bu bazen evlat ile bazen mal ile bazen kadın/erkek ile bazen de makam ve mevki ile olabilir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Allah-ü Teâlâ kullarına şöyle seslenir: “Mallarınız ve evlatlarınız fitnedir.” (Teğabün, 64/15)

Allah Teâlâ kullarını imtihan için yarattığına göre onlara hareket alanı olarak bir takım sınırlar çizmesi kaçınılmazdır. Bu çizgiler dinen yasaklanan davranışlar olduğu gibi duygusal anlamda sapmalarda olabilir. Yakalanılan bir hastalık kiminde Allah'a isyanla sonuçlanırken, kiminde de Allah'a yaklaşmanın bir vesilesi olabilir. İnsanın üstesinden gelebileceği en zor imtihanı şehveti iledir.¹⁰⁶ Zira şehvet arzusu terbiye edilmezse kontrolden çıkabilir. Şehvet haz alma olduğuna göre ya ruhani duygulardan zevk alırız ya da hayvani duyguları kabartarak cinsel yönden haz alma yoluna gideriz.

Kur'an-ı Kerim bu konu da alışlagelen yasak etme biçimini terk ederek farklı bir ifade kullanarak zinaya yaklaşılmamasını ifade etmektedir.¹⁰⁷ Bu ifade biçimi bile konunun hassasiyetini ortaya çıkarması açısından son derece önemlidir. Hz. Yusuf'un başından geçen olayların Kur'an-ı Kerim'de bahsedilmeye değer bulunması da bu yaklaşımı pekiştirmektedir. Saf altın madeni çok

104 İbnü'l Arabî, *Mekarimül Ahlâk*, 66; İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 7: 262.

105 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiyye*, 7: 233.

106 İbnü'l Arabî, *Mekarimül Ahlâk*, 38-39,115.

107 İsra Suresi17/32. Kur'an-ı Kerimde uzak durulması istenen davranışlar için yapmayın, etmeyin şeklinde bir üslup kullanılırken zina konusunda çok farklı bir ifade kullanılmıştır. Çünkü zina eylemi zincirleme davranışların neticesinde meydana gelen bir eylemdir. Bunun içindir ki Allah Teâlâ zina etmeyin ifadesi yerine yaklaşmayın ifadesini kullanmayı tercih etmiştir.

ciddi eleme işlemlerinden geçerek ortaya çıkartıldığı gibi Allah Teâlâ zaman zaman kullarını da böylesi ince eleklerden geçirebilir.

İbnü'l Arabî, Allah yolunun yolcusunun gençler ve kadınlarla olan münasebetlerinin değerlendirmesi konusunda şu ölçüyü dile getirmektedir:” Eğer onlarla bir araya geldiğinizde içinizde bir coşku hissediyorsanız bu sevgi ve heyecan Allah için değil tamamen nefsanîdir. Bu yolun sonu da bedbahtlıktır.”¹⁰⁸

SONUÇ

Ahlâkın konusu, amacı ve temellendirilmesi insanoğlunun çokça tartıştığı konulardandır. Sosyal konularda insanlığın bir konu etrafında hemfikir olması oldukça zordur. İnansın inanmasın herkesin hayatına bir şekilde dokunan ahlâk konusu da bu çeşitlilikten payına düşeni almıştır. İnanan insanlara göre ahlâkın temeli din iken inanmayan insanlara göre ise ahlâkın temeli akıldır. Ahlâk konusunda fikir beyan etmeyen filozof ve din adamı yok gibidir. Her türlü ahlâki anlayışa karşı çıkanların bile bir ahlâk anlayışları vardır.

İbnü'l Arabî'ye göre her türlü erdem ve faziletin kaynağı dindir. Din olmadan insanın kemâl yolculuğu noksan kalır. Gerçi insan, aklıyla bir takım güzellikleri bilebilir ve yapabilir. Ancak bu durum bireyseldir. İnsanlığın geneli düşünüldüğünde özel bir motivasyona ihtiyaç vardır; o da dindir.

İbnü'l Arabî'ye göre ahlâkî davranışlar üç gruba ayrılmaktadır. Bunların birincisi bir insandan başka bir insana geçebilen özelliklerdir. İkincisi ise tamamen kişisel tecrübe ile alâkalıdır. Bir başkasına aktarılamaz. Üçüncüsü ise hem bireyseldir hem de bir başkasına sirayet eder durumdadır.

İbnü'l Arabî'nin dikkat çekmiş olduğu önemli bir konu ise ahlâki davranışların farklı durum ve şahıslarda değişiklik arz edebilmesidir. Doğru söylemek güzel, yalan söylemek ise kötü bir davranıştır. Ancak bir devlet özel görevlisi için çoğu zaman doğruyu söylemek kötü yalan söylemek iyi bir davranıştır. Netice itibari ile İbnü'l Arabî'ye göre ahlâkın kaynağı dindir. Ahlâki tutum ve davranışlar kişiye ve durumu göre farklılıklar gösterebilir.

.....

108 İbnü'l Arabî, *Futuhât-ı mekkiye*, 7: 240

KAYNAKÇA

- Akseki, Ahmet Hamdi. *Ahlak Dersleri Ahlak Dersleri ve İslam Ahlakı*. Sad. Ali Arslan Aydın. İstanbul: Yasin Yayınları, 2006.
- Arslan, Ahmet. *Felsefeye Giriş*. Ankara: Adres Yayınları, 2009.
- Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*. Trc. Saffet Babür. Ankara: Ayrac Yayınları, 1998.
- Aydın, Mehmet. *Din Felsefesi*. İzmir: Selçuk Yayınları, 1992.
- Bertrand, Alexis. *Ahlak Felsefesi*. Trc. Salih Zeki Sad, Hayrani Altıntaş. Ankara: Akçağ Yayınları, 2001.
- Buhârî. *el-Edebu'l-müfred*. Thk. Muhammed Fuad Abdalbaki. Kahire, 1375/1955.
- Cevizli, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Ekin Yayınları, 1997.
- Çamdibi, H. Mahmut. *Güzel Ahlak ve İnsan İlişkileri*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012.
- Çağrıci, Mustafa. *Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı*. İstanbul: Ensar Neşriyat. 2006.
- Çağrıci, Mustafa. "Ahlak Maddesi". *T.D.V İslam Ansiklopedisi 2:1-9*. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Çilingir, Lokman. *Ahlak Felsefesine Giriş*. Ankara: Elis Yayınları, 2009.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2002.
- Dıraz, Abdullah. *Kur'an Ahlakı*. Trc. Emrullah Yüksel, Ünver Günay İstanbul: İz Yayınları, 1991.
- Dostoyevski, Fyodor. *Suç ve Ceza*. Trc. Osman Keskinoglu. İstanbul: Bordo-Siyah Klasik yayınları, 2003.
- Erdem, Hüsameddin. *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak*. Konya: Sebat Ofset, 1996.
- Farabi, Ebû Nasr. *Tahsilu's-Seade*. Nşr. Ali b. Mülhem. Beyrut: Daru ve Mektebetü'l-Hilal, 1995.
- Gazali, Ebû Hamîd. *İhya-u Ulumid-din*. Trc. Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınları, 1975.
- Gazali, Ebû Hamîd. *Ahlak Kitabı*. Trc. Seray Yıldız. İstanbul: İlke Yayınları, 2007.

- İbnü'l Arabî. *Fütuhât-ı Mekkiyye*. Trc. Demirli Ekrem. İstanbul: Litera Yayınları, 2007.
- İbn Arabî. *Tezhibü'l Ahlak Mev'ize-i Hasene*. Trc. Abdülvehhab Öztürk İstanbul: Sultan Yayınları, 2006.
- İbn Arabî, Dürrü Meknun. Trc. Şevket Gürel. İstanbul: Esmâ Yayınları, ts.
- İbn Arabî. *Allah Kimleri Sever*. Trc. Ekrem Demirli. İstanbul: Hay Kitap, 2010.
- İbn Arabî. *Genç Müslüman'a Öğütler*. Nşr. Übeydullah Küçük, İstanbul: Bedir Yayınları, 1996.
- İbn Arabî, *Fususü'l Hikem*. Trc. Ekrem Demirli. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2008.
- İbn Manzur, *Lisanü'l Arap*. Beyrut: Daru'l-Sadr, ts.
- İbn Miskaveyh. Ahlakı Olgunlaştırma. Trc. A. Şener, C. Tunç, İ. Kayaoğlu, Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.
- Kılıç, Recep. *Ahlâk'ın Dini Temeli*. Ankara: T.D.V. Yayınları, 1996.
- Kiraz, Celil. *Kur'an'da Ahlak İlkeleri*. Bursa: Emin Yayınları, 2007.
- Şibli, Mevlana. *Muhammedi Ahlak*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2001.
- Topçu, Nurettin. *İsyân Ahlakı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998.
- Türer, Celal. *William James'in Ahlak Anlayışı*. Ankara: Elis Yayınları, 2005.
- Yaran, Cafer Sadık. *İslam'da Ahlakın Şartı Kaç*. İstanbul: Elif Yayınları, 2012.
- Yaran, Cafer Sadık. *Ahlak ve Etik*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.
- Yazıcıoğlu, Ruhattin. *Leibniz'de Tanrı ve Ahlak*. İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2005.
- Yiğit, Fevzi. *İbn Arâbî Metafiziğinde İnsan*. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2016.

